

Språkets uppkomlingar

ULLA-BRITT KOTSINAS

Slangord försvinner inte alltid så fort som man tror. Många ord stannar kvar länge, och en del klättrar uppåt och blir accepterade i vanligt språkbruk. Ulla-Britt Kotsinas, professor i nordiska språk i Stockholm, visar här hur slang kan förnya och vitalisera språket snarare än att utarma det.

En seglivad uppfattning är att slangord har kortare livslängd än andra ord. Och onekligen förefaller följande, sannolikt fiktiva, replik, hämtad ur ett kåseri från 1934, ganska bedagad: "Du, jacka på den där bäskan där borta, skarpa påkar va!" Om man bortser från att replikens innehåll verkar smått förlegat i en tid då flickor oftast klär sig i långbyxor skulle en uppdaterad version kanske lyda: "Kolla på den där bitchen där borta, schysta legs va!"

Men trots denna föregivna flyktighet anses slangorden inte sällan förstöra språket, både den enskilda individens språk och språket i allmänhet. År 1913 ondgjorde sig till exempel en äldre sjuksköter-

ska i Svensk Sjukskötersketidning över att hennes yngre kolleger använde ord som *bussigt*, *stiltigt*, *väldigt*, *skojigt* och *grabb*, något som, menade hon, kunde "framkalla en skef uppfattning om sköterskornas bildningsgrad och uppfostran". Och 1923 utropade en rubrik i en Stockholmstidning: "Slangorden en fara för ords-katten".

Följaktligen, menar man ibland, bör slangord helst undvikas i alla sammanhang. Som en insändare uttrycker det på 1930-talet: "Säg mig, herr redaktör, varifrån komma alla dessa uttryck, och skulle det inte vara på tiden att söka pränta i folk att vi reda oss bra med svenskan". I dag ler vi nog åt uttalanden som dessa, och kanske är vi också lite mera toleranta, men uppfattningen att slangord av olika skäl bör motarbetas finns säkert kvar.

Livslängd

När man talar med äldre personer om slang, händer det ganska ofta att de med saknad i rösten som typiska exempel på sin ungdoms slang nämner *Vad gäspar skorpan?* eller *slang med halka*, uttytt 'Hur mycket är klockan' respektive 'korv med

senap'. Helt riktigt används knappast dessa fraser av dagens ungdomar. De känns nog mera som hämtade ur en film från 1940-talet än som uttryck för modern ungdomskultur. Men också många andra slangord som för några decennier sedan var mycket frekventa är i dag dåligt kända. *Dinka* 'klocka', *pirka* 'mössa', *jolla* 'skolka' och *sväng* 'hungrig', som på 1950-talet var vanliga i ungdomsslang, är till exempel i det närmaste okända av dagens tonåringar, åtminstone i Stockholmsområdet. Andra slangord som är välkända av äldre personer men dåligt eller inte alls kända av ungdomar är *vådis* 'vatten', *jack* 'öga', *kurr* 'slagsmål' och *tira* 'titta, öga'. Obekanta även för de flesta äldre är däremot en del av de slangord som var högfrekventa under 1930-talet, till exempel *balbo*, *tomte* och *hippo*, som alla betyder 'bra' eller 'rolig', för att inte tala om ännu äldre ord som som *malle* 'bra, utmärkt', *flaskig* 'otrevlig', *piälo* 'berusad', *maron* 'skor' och *påkolja* 'stryk', moderna omkring 1900.

Men vi kan nog avliva myten om att alla slangord är tillfälliga gäster i språket. Många av de slangord som används i dag är faktiskt tvärtom ganska gamla. *Tjacka* 'köpa' finns till exempel belagt redan på 1700-talet, och *kola av* och *korkad* uppkom senast omkring mitten av 1800-talet. En rad andra ord som exempelvis *tjej*, *kille*, *grabb*, *käka*, *lattjo*, *taskig*, *nylle* 'ansikte', *kran* 'näsa', *brallor* 'byxor', *stålar* och *spänn* 'krona', *pluska* 'portmonnä', *pava* 'flaska', *lubba* och *skubba* 'springa', *bast* 'år' och

många andra har minst hundra år på nacken.

Listan på gamla slangord som överförs från generation till generation är faktiskt ganska lång.

Men synen på vad som är slang kan skifta. Vem upprörs till exempel i dag av de ord som sjuksköterskan ovan fördömde för snart hundra år sedan? Både sjuksköterskor och annat bildat folk kan nog använda dem i vissa sammanhang utan att för den skull betraktas som slangtalare.

Uppkomlingar

En av de första som forskade om svensk ungdomsslang, Wilhelm Uhrström, påpekade år 1911 att det som av en person stämplas som en "grov vulgarism" inte alls stöter en annan, men han poängterade också att ett ords "stämningvärde", d.v.s. dess stilistiska värde, med tiden kan förändras "högst väsentligt". Mycket riktigt finns det gott om exempel på ord som under en viss tid fungerat som slang men som senare uppfattats som normala ord, fullt användbara i vanliga samtal och ibland till och med i vissa typer av skriftspråk. Ord som

Vi kan avliva myten att alla slangord är tillfälliga gäster.

på detta sätt har gjort social karriär har av den engelske slangforskaren Eric Partridge kallats *linguistic parvenues*, språkliga uppkomlingar.

I slangordböcker från 1910-talet finner vi en hel del sådana ord, till exempel *fimp*, *bil*, *buss*, *bio* och *dricks*, och på 1930-talet tog en ung flicka upp *permanenta* i ett skolarbete om slang. Ingen skulle väl i dag förespråka en användning av de ursprungliga formerna *cigaretstump*, *automobil*, *omnibuss* eller *permanentondulera*, och *bio*

och *dricks* uppfattas sannolikt inte som mycket mera slangbetonade än parallellformerna *biograf* och *drickspengar*. De sex orden illustrerar det kända faktum att långa ord vid flitig användning tenderar att förkortas och att dessa förkortade former till en början har karaktär av slang för att när de blivit vanliga inte sällan få status av normalord. Men också *gilla*, *skoja*, *hålla låda*, *kufisk*, *mjäkig*, *käck*, *renhårig* och en hel del andra, som även de finns upptagna i slangböcker senast från förra hälften av 1900-talet, kan nog i dag användas i vardagligt språk även av den som berömmar sig av att inte använda slang.

Ord som stigit

Speciellt vissa slangord, som under en period är mycket frekventa, tycks uppröra känslorna och – åtminstone under en tid – framkalla kommentarer om slangens fördärvlighet. Ett sådant ord är *kul*. År 1918 förutspådde en skribent i en lång tidningsartikel att detta då nya och i ungdomsspråket mycket frekventa ord skulle komma att "uttränga andra ord i vår ordskatt" såsom *vacker*, *förtjusande*, *bra* och *utmärkt* och därigenom bidra till att "göra språket fattigare". Att farhågorna inte har besannats vet vi nu, nästan ett sekel senare. *Vacker*, *förtjusande* o.s.v. finns kvar, samtidigt som gruppen positivt värderande ord har utökats med *kul*. Frågan är om ordet i dag ens är att betrakta som ett slangord. Det förr så "fula" ordet används inte längre enbart av ungdomar eller personer med låg social status, d.v.s. de grupper som vanligen förknippas med slangtalande, utan också av vuxna personer med god skolutbildning. Kungen menade till exempel i en intervju för några år sedan att ett besök i en viss Stockholmsförort hade varit just "kul". Tilläggas kan att

skribenten nog i stridens hetta förbisåg att *kul*/sannolikt aldrig kan ha varit synonymt med *vacker*. Som turistreklam har nog till exempel *Utsikten från Kaknästor-net i Stockholm är kul* aldrig varit särskilt adekvat.

Ett annat ord som även det var nytt och starkt slangmarkerat omkring förra sekelskiftet är *tjej*, ursprungligen ett romaniord med betydelsen 'dotter', som när det började användas i svensk slang fick betydelsen 'flicka, fästmö'. Till en början användes ordet huvudsakligen om unga kvinnor av arbetarklass – fina flickor kallades knappast tjejer – och i vissa fall tycks det till och med ha haft bibetydelsen 'prostituerad' (Palm 1910). Ganska snart kom dock ordet att användas för 'tonårsflicka' i allmänhet, en betydelse som fortfarande finns kvar, men i dag tycks ordets användningsområde ha utvidgats. "Vi är tre tjejer i vår grupp" skriver till exempel ofta kvinnliga studenter i tjugo- till trettioårsåldern i sina grupparbeten, och deltagarna i en *tjejträff* eller *tjejvasan* kan mycket väl vara vad man för några decennier sedan kallade medelålders damer. *Tjej* tycks alltså ha en konnotation av modernitet och ungdomlighet som inte nödvändigtvis förbinds med låg ålder. Ordet har därmed kommit att bli ett informellt ord för 'ungdomlig vuxen kvinna' samtidigt som det har förlorat mycket av sin slangstatus. *Dam*, däremot, markerar snarare vuxenhet, värdighet och kanske också en viss förfina stil – en *dambjudning* är nog inte riktigt detsamma som ett *tjeiparty*.

Om man går längre tillbaka i tiden anar man en liknande social karriär för *fjälla*. Enligt Gösta Bergman är *fjälla* bildat till *fjäll* som uppstår på kroppen vid vissa könssjukdomar, och ordet torde till

en början ha haft samma betydelse som *fnask*, bildat till *fnas* 'fjäll'. På 1910-talet hade betydelsen 'prostituerad, lösaktig kvinna' ersatts av 'flicka, fästmö', och i dagens ungdomsslang är ordet fortfarande välkänt i betydelsen 'flicka, flickvän'. Även *flicka* har enligt Hellqvist troligen haft en liknande ursprunglig betydelse, d.v.s. 'slinka', 'lättsinnig kvinna', 'löst kvinnfolk', en betydelse som finns kvar ännu hos Bellman, men i motsats till *fjälla* har ordet helt förlorat sin slangprägel och, kan man säga, stigit socialt så att det i dag är den omarkerade beteckningen för ung person av kvinnokön. Dock finns en antydning till att ordets betydelseomfång är på väg att förändras. Enligt samstämmiga vittnesmål av många i de olika studentgrupper jag frågat används *flicka* i dag företrädesvis för barn av kvinnligt kön, "under elva år" som någon uttryckte det. Om detta är riktigt skulle vi kanske kunna få en uppdelning så att *flicka* betecknar 'kvinna före puberteten', *tjej* 'kvinna från puberteten och uppåt' och *dam* kanske 'kvinna från sextioårsåldern och uppåt'.

En liknande, men kanske inte lika tydlig, utveckling ser vi för *grabb*, som i dag inte har den tidigare nedsättande betydelsen 'gatpojke', och för *kille*, som i vissa kontexter ersatt *man* och det något föräldrade *herre*, till exempel i bekantskapsannonser där man finner efterlysningar av typen "53-årig kille vill träffa tjej i lämplig ålder".

Kul och *tjej* har sålunda båda börjat sin karriär som illa sedda slangord för att så småningom accepteras som ganska normala vardagsord och slutligen också före-

komma i åtminstone vissa typer av skriftspråk. Detta är en inte helt ovanlig utveckling för ord som till en början är starkt expressivt laddade, till exempel sådana som i likhet med *kul*/uttrycker värdering eller liksom *tjej* och *grabb* har grundbetydelserna 'kvinna/flicka' respektive 'man/pojke'.

Fula slangord

Även om det i slangen vid en viss tidpunkt vanligen finns en stor uppsättning synonyma expressivt laddade ord är det lätt att få intrycket att några få riktigt fula ord dominerar för att efter en tids användning ersättas av nya, ännu fulare ord. Framför allt ord som används för att ange att någon är dum eller enligt talarens sätt att se beter sig avvikande tycks relativt snart bli utslitna. Under de senaste årtion-

dena har vi hört ord som *cp* (cerebral pares), *mongo* (mongoloid), *missfo* (missfoster), *aids-unge*, *MBD-unge* (minor brain disease), *ADHD-barn* (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), vilka alla syftar på tillstånd som vi inte gärna skämtar om. Orden kan fö-

refalla grymma och antyda att dagens ungdomar saknar medkänsla, alternativt lever i ett hårdare socialt eller psykiskt klimat än tidigare. Det är lätt att som vuxen få intrycket att ungdomars språk är fulare än någonsin tidigare, och vi reagerar lätt mot användningen av orden.

Men ser vi närmare på språket finner vi

Tjej signalerar modernitet och ungdomlighet som inte nödvändigtvis förbinds med låg ålder.

faktiskt en hel del ord som också de ursprungligen syftar på kroppsliga eller mentala defekter men som i betydligt högre grad är accepterade i vardat talspråk och också kan förekomma i vissa sammanhang i skrift, till exempel *fåne, tok, idiot, däre, vansinne, galen* och *dille* (av *delirium*) samt kombinationer som *ett fånigt leende, urfånig, ett tokigt beslut, din lilla toka, så tokigt, fackidiot, idiotsäker, vilket idiotiskt förslag, bildäre, vilken dårskap, en dåraktig flicka, rena dårhuset, vilket vansinne, vansinnigt bra, vansinnesfärd, ta galen väg, galen i choklad, vilken galenskap, en sån galenpanna, karlgalen* och *han har dille på Mozart*. I dag uppfattar vi knappast dessa ord och fraser bokstavligt och ser därför inte längre det stötande i att använda dem. Att de troligen en gång var lika chockerande som *cp, mongo, MBD-unge* o.s.v. har vi glömt, och orden kan nog i dag användas av vem som helst utan att talaren för den skull blir betraktad som slanganvändare.

Slutligen har också ett som mycket fult betraktat skällsord, nämligen *bög*, helt medvetet introducerats i allmänspråket av de homosexuella själva och upphöjts till en mer eller mindre officiell benämning.

Förstärkning

En liknande utveckling från "fult" till ganska eller helt acceptabelt, d.v.s. en sorts avslangifiering, finner vi för många förstärkningsord. När till exempel *bra, dålig, dum, ful, elak* o.s.v. känns alltför tama för att ge uttryck för en stark känsla kan vi lägga till förstärkande ord som *mycket, verkligen, oerhört* (*bra, dålig* o.s.v.). När även det känns alltför konventionellt kan vi ta lite mer uttrycksfulla förstärkningsord som *hemskt, förfärligt, rysligt, gräsligt, förskräckligt, ruskigt, fruktansvärt* (*bra, då-*

lig o.s.v.), kombinationer som kritiserades för ett halvsekel sedan men knappast i dag upprör vän av ordning. En annan möjlighet är att ta till en svordom som *djävulskt, jävligt, förbannat, helvetes, satans* (*bra, dålig* o.s.v.). I takt med den ökade sekulariseringen har dock även dessa ord förlorat mycket av sin chockverkan även om de fortfarande betraktas som "fula". I ungdomsspråket finner vi därför nu i stället förstärkningsord som *fett, grymt, snuskigt* o.s.v. i ställningar som *fett ball* 'mycket rolig', *grymt bra, snuskigt rolig, hysteriskt framgångsrik, svettigt snygg, bisarrt mycket folk, värsta snygga skorna, schyrrans bra* och *sjukt fett röj* 'en mycket trevlig fest', ord som chockerar helt enkelt därför att vi är ovana vid att se dem som förstärkningsord.

Men vi kan också förstärka ett allmänord eller ett slangord genom att göra en sammansättning, till exempel *jättebra, jättedum, jätteliten, jättetrist* o.s.v. Om sammansättningens förled används ofta i många olika kombinationer får det ganska snabbt karaktär av prefix. Vid 1900-talets mitt var just *jätte-* mycket vanligt i ungdomsslang – jättevänligt, så att säga – och lärarna klagade över att det också började dyka upp i elevernas skoluppsatser, speciellt i ställningar som *jätteliten*, vilket, påpekade man, var en kombination av oförenliga ord. I dag utgör *jätte-* snarast en ganska betydelsestom förlängning av praktiskt taget vilka adjektiv som helst, och det kan knappast längre betraktas som ett utpräglat slangprefix. När nu det starkt överdrivande draget hos *jätte-* inte längre är tydligt och även andra lite äldre slangprefix som *kanon-, sten-, kalas-, toppen-* (*bra, dålig* o.s.v.) känns utnötta och konventionella måste man hitta andra medel, till exempel *bauta-* i *det är nu bauta-*

tarean sätter igång, hämtat ur en annons, eller *ultra-*, *tjock-*, *fet*, *över-*, *mega-*, *super-* i ord som *ultrahipp*, *tjockbra*, *fetcool*, *övercool*, *megacool*, *supersnygg* eller till och med *megapegasupersnygg*.

Både i äldre och nyare slang är det också vanligt att man hämtar inspiration från områden som man normalt inte talar om i vardade samtal för att skapa förstärkande prefix. Ett sådant mer eller mindre tabubelagt område är döden. De gamla prefixen *döds-/död-* i *dödsmycket* och *dökul* samt *as-* i *asful*, *asrolig* är fortfarande produktiva, och åtminstone det förstnämnda accepteras i vardagligt allmänspråk, i varje fall i vissa ord som *dödstrött* och *dödtrist*. Ett annat tabubelagt område där omsättningen av prefix är stor är kroppsutsöndringar. När *skit-* i ställningar som *skitbra*, *skittrött* o.s.v. börjar kännas alltför utslitit kan man skapa nya förstärkande prefix som *bajs-* i *bajsbra* eller *snor-* i *snorrik*. Ytterligare ett alternativ är att hämta ordmaterial från djurriket, till exempel i *apcool*, *oxtokig* och *björnbra*. *Svin-*, som i allmänspråket har en negativt värderande klang i *svinkall* och *svindyrl*, får utvidgat användningsområde och ny styrka när det kopplas till positivt värderande ord som i *svinbra*, *svinsnygg*.

Slangsuffix

Det drag som i det allmänna medvetandet kanske mest karakteriserar slangen är emellertid vissa suffix, framför allt *-is* som i *tjockis* men även *-o* som i *pucko*. Till skillnad från prefixen lägger inte dessa suffix till något förstärkande element. I stället tycks deras uppgift vara att slangifiera ett normalord. Glansperioden för *-is* inföll under slutet av 1800-talet och några decennier in på 1900-talet, och det förekommer fortfarande i en mängd lite äldre

ord som *brädis*, *godis*, *vaktis*, *käftis*, *trum-mis*, *baggis*, *bästis*, *poppis*, *lantis* men också i nyare ord som *rälsis* 'tunnelbana' och *pundis* 'korkad person'. I dag tycks dess produktivitet dock ha minskat i ungdomsslangen, och frågan är om *-is* numera faktiskt är så starkt slangmarkerande som det var för några decennier sedan, eller om det snarare uppfattas som ett ganska vardagligt ordbildningselement, så att även den argaste slangmotståndare kan använda *dagis*, *lekis*, *fritis*, *kondis* 'konditori' och 'kondition' samt *Friskis och svettis*. Faktiskt finns det också ett *-is*-ord som väl närmast är att betrakta som en konstvetenskaplig term, nämligen *funkis* 'funktionalism'. I så fall är vi kanske på väg att få ett suffix som vi kan använda för att förkorta ord med en lite officiell prägel och göra dem mer hanterbara i vardagslivet utan att de för den skull ger intryck av värdeslöshet eller respektlös slang.

Även suffixet *-o* har gamla anor i ord som *fyllo* och *pilo* 'pilsner', men i dag tycks det användas mera frekvent och vara mera slangmarkerande än *-is*, främst i personbetecknande ord, till exempel *uglo* 'ful person', *knubbo* 'tjock person', *spinko* 'spinkig person', *stanko* 'småbarn', *pluggo* 'plugghäst', *långo* 'lång person', *nördo* 'nörd' och många andra.

Främmande ord

Ytterligare ett sätt att markera att man avviker från standardspråket är att använda ord ur ett främmande språk. Förr hämtades många slangord ur romani, till exempel *tjej*, *vischan*, *kirra*, *nobba*, *lack* 'sur, arg' och *jycke*, eller från lågtyskan, till exempel *tjacka* och *kymig*, och några få ord har sitt ursprung i finskan, till exempel *kul* (Molde 1983). I dag ser vi i stället ett stort inflöde från engelskan, till exempel *kid*,

bimbo, bitch, gay, super, get lost, loser och svordomar som *fuck off, shit* för att nämna några. Men inflödet av engelska ord i slangen är ingen nyhet. I slangordböcker från 1910-talet finner man *missa, jobba, steppa, jumpa* 'hoppa på isstycken', *kicka* 'sparka boll' och *keps*'keps' (eng. *cap*). Och även här finner vi en normaliseringstendens. Den som i dag säger att han *missade* bussen när han skulle åka från *jobbet* till *partyt*, tänker nog inte på att han använder främmande språkods, och han anser nog knappast själv att han talar slang.

Också ur subvarieteter som narkotikaslang letar sig ord in i standardspråket, till exempel *flum, flummig* med ursprunglig betydelse 'narkotikapåverkad' (Molde 1981). I dag finner vi *flum* med försvagad betydelse i sammansättningar som *flumskola* och *flumpedagogik*, ord som ytterligt få i dag torde uppfatta som slang.

Förstöra eller förnya?

Den tabubrytande och ibland avsiktligt chockerande effekt som ett nytt slangord ofta har gör att ordet blir attraktivt för den som vill uttrycka starka känslor och kanske samtidigt opposition mot vuxenvärlden. Vissa slangord kan därför bli mycket frekventa under en viss tid. Men det betyder inte med nödvändighet att alla de ord som är en landsplåga försvinner hux flux när den ungdomsgeneration där de först uppstod går in i vuxenåldern. Många försvinner visserligen förhållandevis snabbt, men andra lever kvar ganska länge och några få går så småningom upp i allmänspråket, en process som sannolikt

är mycket gammal. Faktiskt kan ju flera ord än vi anar ha betraktats som "fula" när de en gång för länge sedan introducerades i svenskan.

Inte heller konkurreras synonyma ord ut av ett mycket frekvent slangord. De ord som tas upp i allmänspråket bidrar i stället till ökad nyansrikedom och möjligheter till stilistisk variation. Slangen kan då snarare sägas bidra till språkets förnyelse och vitalisering än till dess utarmning. Att förbjuda användningen av ett högfrekvent slangord är vanligen dömt att misslyckas, vilket naturligtvis inte betyder att vi inte skall göra vad vi kan för att hjälpa ungdomar att se att språket erbjuder alternativ. Och – handen på hjärtat – inte vore det väl kul om *ku/förbjöds*? ■

LITTERATUR

- Kotsinas, Ulla-Britt, *En bok om slang*. Norstedts (utkommer hösten 2003).
- Kotsinas, Ulla-Britt (1998), *Norstedts slangordbok*. Norstedts Ordbok.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1996), *Stockholmslang. Folkligt språk från 80-tal till 80-tal*. Norstedts.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1994), *Vrålbedäriskt*. Norstedts.
- Molde, Bertil (1981), Grus i maskineriet – om slang, vardagsspråk och idiomatiska uttryck. *Språkvård 1981:2*. S. 23–26.
- Molde, Bertil (1983), Finska lånord i svenskan. *Språkvård 1983:4*. S. 29–32.
- Palm, Herman (1910), Hemliga språk i Sverige. *Svenska landsmål*. 1910. S. 57–106.
- Partridge, Eric (1950), *Slang to-day and yesterday*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Uhrström, Wilhelm (1911), *Stockholmska. Slang, vulgarismer och skämtord*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.